

УДК 911.3.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ «МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ» З ПОЗИЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Молікевич Р.С.,
асистент кафедри соціально-
економічної географії
(Херсонський державний уні-
верситет)

*У статті розкрито питання структури категорії «медико-демографічна ситуація». Розглянуто групи показників, характеристик і факторів ризику (географічних передумов), які застосовуються під час дослідження цієї категорії в межах суспільно-географічного підходу. **Ключові слова:** медико-демографічна ситуація, геодемографічна ситуація, суспільне здоров'я.*

*В статье раскрыты вопросы структуры категории «медико-демографическая ситуация». Рассмотрены группы показателей, характеристик и факторов риска (географических предпосылок), которые применяются при исследовании данной категории в рамках общественно-географического подхода. **Ключевые слова:** медико-демографическая ситуация, геодемографическая ситуация, общественное здоровье.*

Molikevich R. STRUCTURAL FEATURES OF THE CATEGORY "MEDICAL AND DEMOGRAPHIC SITUATION" FROM THE VIEWPOINT OF SOCIAL GEOGRAPHY. The article shows the structure of the category "medical and demographic situation". The author analyzes groups of indicators, characteristics and risk factors (geographical preconditions) that used in investigation of this category within the socio-geographical approach. **Key words:** medical and demographic situation, geodemographic situation, public health.

Постановка проблеми. Велику кількість понять і категорій, що аналізуються в межах суспільної географії, запозичено із суміжних наук: економіки, демографії, екології, соціології тощо. З огляду на це понятійно-термінологічний апарат суспільної географії продовжує формуватися та постійно оновлюватися [6]. Зрозуміло також, що багато нових і суміжних понять та категорій не мають чіткого, змістовного, систематичного визначення з позицій суспільної географії. У свою чергу це призводить до дискусій між науковцями та виникнення проблем у формулюваннях предмета досліджень. Однією з таких «міждисциплінарних» категорій є поняття «медико-демографічна ситуація» (далі – МДС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія МДС є досить молодого як у суспільній географії, так і в інших суспільних науках. Саме із цієї причини вагомим напрацювань щодо методологічного обґрунтування дослідження МДС майже немає. Концептуально близькі до поняття «медико-демографічна ситуація» категорії розглянуто в багатьох теоретичних і практичних працях вітчизняних учених, зокрема О. Шаблія, В. Шевченка, Л. Шевчук, О. Романів, І. Мартусенко, А. Баркової, Н. Мезенцевої, Д. Шиян. У Росії цим питанням присвячено роботи Б.Прохорова, С. Куролап та інших науковців. Дослідження в цьому напрямі здійснюють колективи науково-дослідних інститутів і центрів, а також вищі навчальні заклади: Інститут

демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут географії НАН України, Центр демографії та екології людини Інституту народногосподарського прогнозування РАН, географічні факультети Київського, Харківського, Воронежського та інших вітчизняних і закордонних університетів. Деякі положення нашої розвідки спираються на геоситуаційний підхід, який було теоретично обґрунтовано О. Трофімовим.

Метою статті є внесення структурної визначеності в категорію МДС та виділення груп показників, характеристик і факторів ризику (географічних передумов), які доцільно застосовувати в межах суспільно-географічного підходу до її вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто окреслити зміст категорії МДС. Згідно зі сформульованим нами визначенням медико-демографічна ситуація – це просторово-часовий стан демографічних процесів у причинно-наслідковому взаємозв'язку з якісними характеристиками населення, його здоров'я (працездатність, тривалість життя, захворюваність) у межах поліфакторної суспільно-географічної обумовленості. Відповідно до змісту формується також структура категорії. У ній поєднуються суто географічна категорія «геодемографічна обстановка (ситуація)» та широка міждисциплінарна категорія «суспільне здоров'я». Базою (фундаментом) для такого поєднання слугує блок чинників впливу та факторів ризику (географічні передумови), які формують також територіальну визначеність суспільно-географічного дослідження. Загальну структуру категорії МДС доцільно відобразити за допомогою аналогово-асоціативної схеми-моделі (див. рисунок 1).

Для визначення основних показників, що характеризують МДС, доцільно знову звернутися до основних суміжних категорій. Так, під час аналізу геодемографічної ситуації зазвичай використовують низку показників. Зокрема, В. Яворська запропонувала оцінювати геодемографічну ситуацію за 41 ознакою, розділяючи їх також на показники-стимулятори та показники-дестимулятори (див. таблицю 1) [8].

У таблиці 1 жирним шрифтом виділено показники (вибірку проведено автором), які також є базовими під час оцінки МДС. Зрозумілою є недоцільність використання характеристик сімейного стану як прямих показників МДС. У структурі МДС сімейний стан виступає фактором впливу (ризик), оскільки безпосередньо за допомогою цієї характеристики неможливо описати стан (рівень) здоров'я населення, проте досить добре можна пояснити деякі особливості формування такого стану. Також для характеристики геодемографічної ситуації використовують показники механічного руху населення (наприклад, у роботі А. Майстера та В. Лажніка [1]). Однак міграцію доцільно розглядати як вагомий фактор впливу на формування МДС через її вплив на структурні особливості населення.

У практиці дослідження суспільного здоров'я традиційно використовують такі показники:

- 1) демографічні: народжуваність, смертність (загальна, дитяча, перинатальна, повікова), середня тривалість життя;
- 2) показники захворюваності (загальної, за окремими віковими групами, для інфекційних, хронічних неспецифічних захворювань, окремих видів захворювань, захворюваності з тимчасовою втратою працездатності тощо);

3) показники інвалідності (загальної, нами);
 дитячої, за віковими групами, за причи- 4) рівень фізичного розвитку [2].

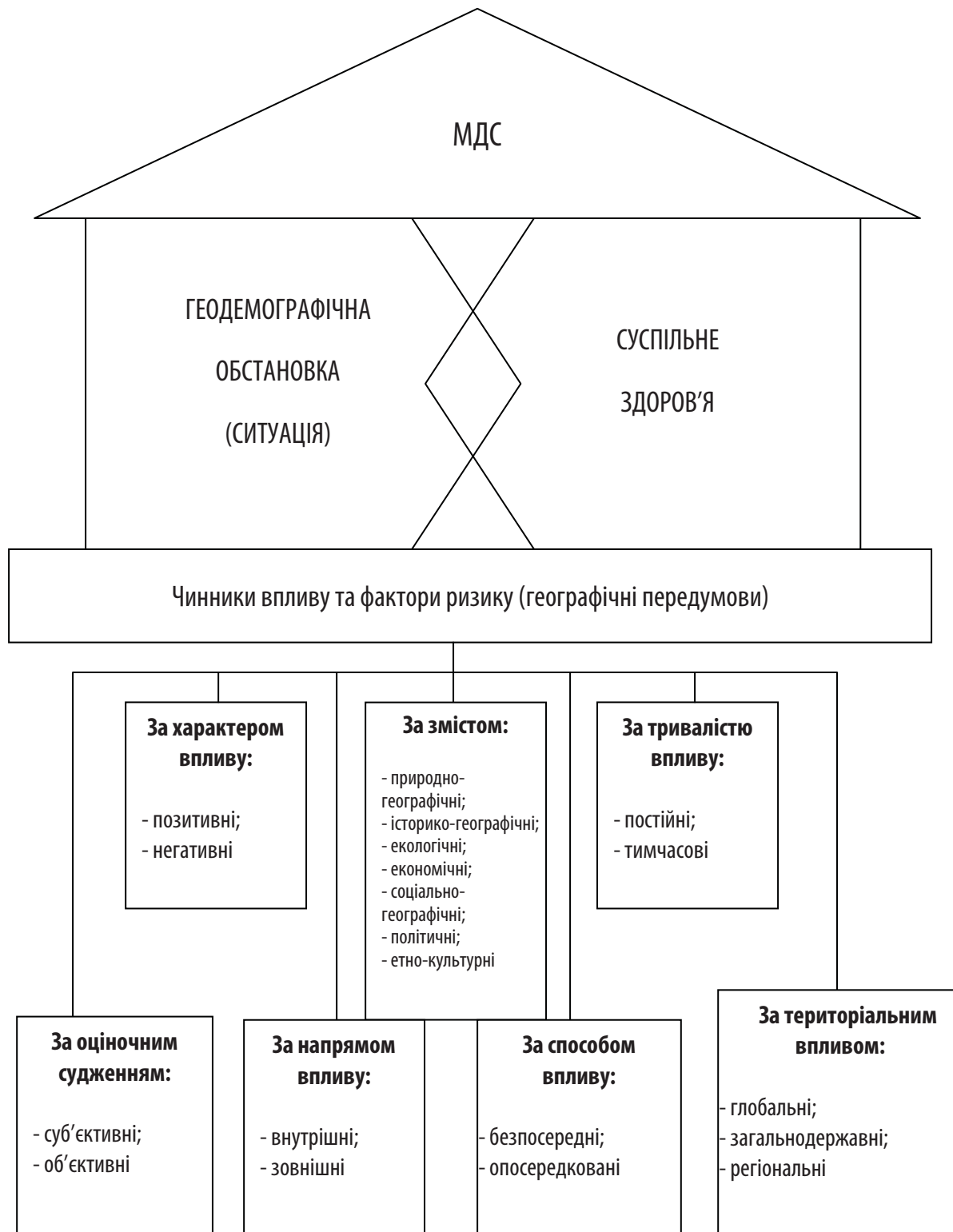

Рис. 1. Аналогово-асоціативна схема-модель структури категорії МДС (розроблено автором)

Таблиця 1

Головні показники та характеристики геодемографічної ситуації

Показники-стимулятори			Показники-дестимулятори			
1	Кількість живонароджених і природний приріст (+/-) населення, на 1 000 осіб наявного населення		1 Кількість померлих, обидві статі, на 1 000 осіб наявного населення			
	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення
2	Шлюбність, кількість шлюбів на 1 000 осіб наявного населення		2 Кількість розлучень, на 1 000 осіб наявного населення			
	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення
3	Нетто-показник відтворення населення (на 1 жінку)		3 Різниця років у тривалості життя між чоловіками й жінками			
	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення			
4	Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)		4 Демографічне навантаження на населення у віці 15–64 років, осіб			
	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення
5	Народжуваність за віковими групами матерів (15–49 років), на 1 000 жінок відповідного віку		5 Середній та медіальний вік населення, років			
	міські та сільські поселення	міські поселення	сільські поселення	обидві статі	чоловіки	жінки
6	Тривалість життя (середня тривалість життя, років)		6 Смертність дітей у віці до 1 року, на 1 000 живонароджених			
	обидві статі	чоловіки	жінки			
7	Показники співвідношення вікових груп населення (‰)					
	0–14	15–65	65 і старші			

Примітка: укладено автором з використанням даних В. Яворської [9].

Оскільки фактори впливу на МДС є базисом для дослідження категорії, необхідно ґрунтовно й виважено розглянути вплив кожного фактора як окремо, так і в сумарному результуючому наслідку. Із цією метою нами було класифіковано фактори впливу й чинники ризику залежно від специфіки та напрямку впливу (див. рисунок 1).

У цілому внесок кожної групи факторів у процес формування МДС медіально визначено. За основу можна взяти різні варіанти комбінацій факторів впливу на здоров'я населення, що розглядаються в різних наукових напрямках (див. таблицю 2).

За даними таблиці 2 зрозуміло, що на формування здоров'я більшою мірою мають вплив суто географічні фактори (хоч і виражені в різних іпостасях, як-то:

соціальні, соціально-економічні, природні умови тощо). Для порівняння потрібно розглянути також позиції щодо факторів впливу на демографічну ситуацію – ще одну головну донорну лінію. Так, за твердженням Н. Прицюк та К. Сегіди [3; 4], основними групами факторів впливу є природно-біологічні, соціально-економічні, соціально-культурні та психологічні. З проаналізованого цілком очевидною постає закономірність залежності здоров'я населення й демографічної ситуації від одних і тих же факторів. Оскільки категорія МДС є акцептором зазначених ліній, закономірною буде аналогічна залежність її від тих самих основних груп факторів впливу та передумов формування.

Таблиця 2

Основні варіанти групування факторів впливу на здоров'я населення [7]

Фактори	Вклад, %	Джерело інформації
Соціальний	50	Статут ВОЗ, Прохоров (1996 р.)
Біологічний	20	
Антропогенний	20	
Медичне обслуговування	10	
Соціальні	25	Петленко (1996 р.)
Психологічні	15	
Культурні	5	
Генетичні	20	
Екологічні	25	
Медичні	10	
Стиль життя	50–52	Алексєєв (1991 р.)
Спадковість	18–25	
Природні умови	10–20	
Організація охорони здоров'я	10–15	
Стиль життя	50–55	Лісіцин (2001 р.)
Генетика, біологія людини	15–20	
Зовнішнє середовище	20–25	
Охорона здоров'я	8–10	
Стиль життя (у тому числі медичне обслуговування)		Кутєпов (1995 р.)
Генотип популяції		
Стан навколишнього середовища		
Природні (абіотичні та біотичні)		Келлер (1993 р.)
Соціально-економічні		
Комплексні		
Стиль життя: конкретні умови життя, поведінкові стереотипи		Іванова (1998 р.)
Навколишнє середовище		
Медико-санітарна допомога		

Однак варто також враховувати, що соціогеосистема є складною гетерогенною системою, тому будь-яка подія (політична, соціально-економічна чи природна), як внутрішня, так і зовнішня, може стати точкою біфуркації зі значними наступними амплітудними змінами в

динаміці, як позитивними, так і негативними. Також потрібно правильно трактувати поняття «фактор» у ситуаційному підході. «Фактор» розглядається як рушійна сила й необхідна умова процесу, він несе в собі момент обумовленості одного іншим, впливу одного на інше, що й створює динамічність того, що має назву «ситуація». З іншого боку, у загальному випадку в невизначеності поняття «фактор» присутній момент несподіванки, незапрограмованості, випадковості. Сам по собі «фактор» є випадковим, невизначеним із боку його природи та неоднозначним із точки зору детермінуючого впливу [5]. З такої тенденції зрозуміло, що всі чинники впливу необхідно розглядати також як фактори ризику в перспективному розрізі.

Оскільки категорія МДС формується в зоні перетину двох інших категорій, основні характеристики й індикатори МДС складаються з показників, що входять до складу вихідних «ситуацій». Закономірним є те, що деякі характеристики агрегованих категорій переходять із розряду «характеристик» у розряд «факторів впливу» (як, наприклад, вищезазначені характеристики міграцій і сімейного стану). Методологічне поле категорії МДС охоплює велику кількість характеристик, проте у зв'язку зі статистичною обмеженістю можливості відбору інформації доцільно використати основні з них, які мають високий рівень верифікації дослідження. Нами було відібрано такі основні характеристики МДС: народжуваність і природний приріст, смертність (у тому числі дітей до 1 року), захворюваність, статеві-вікова структура населення, очікувана тривалість життя та супутні допоміжні категорії, які ми відобразили на відповідній схемі (див. рисунок 2).

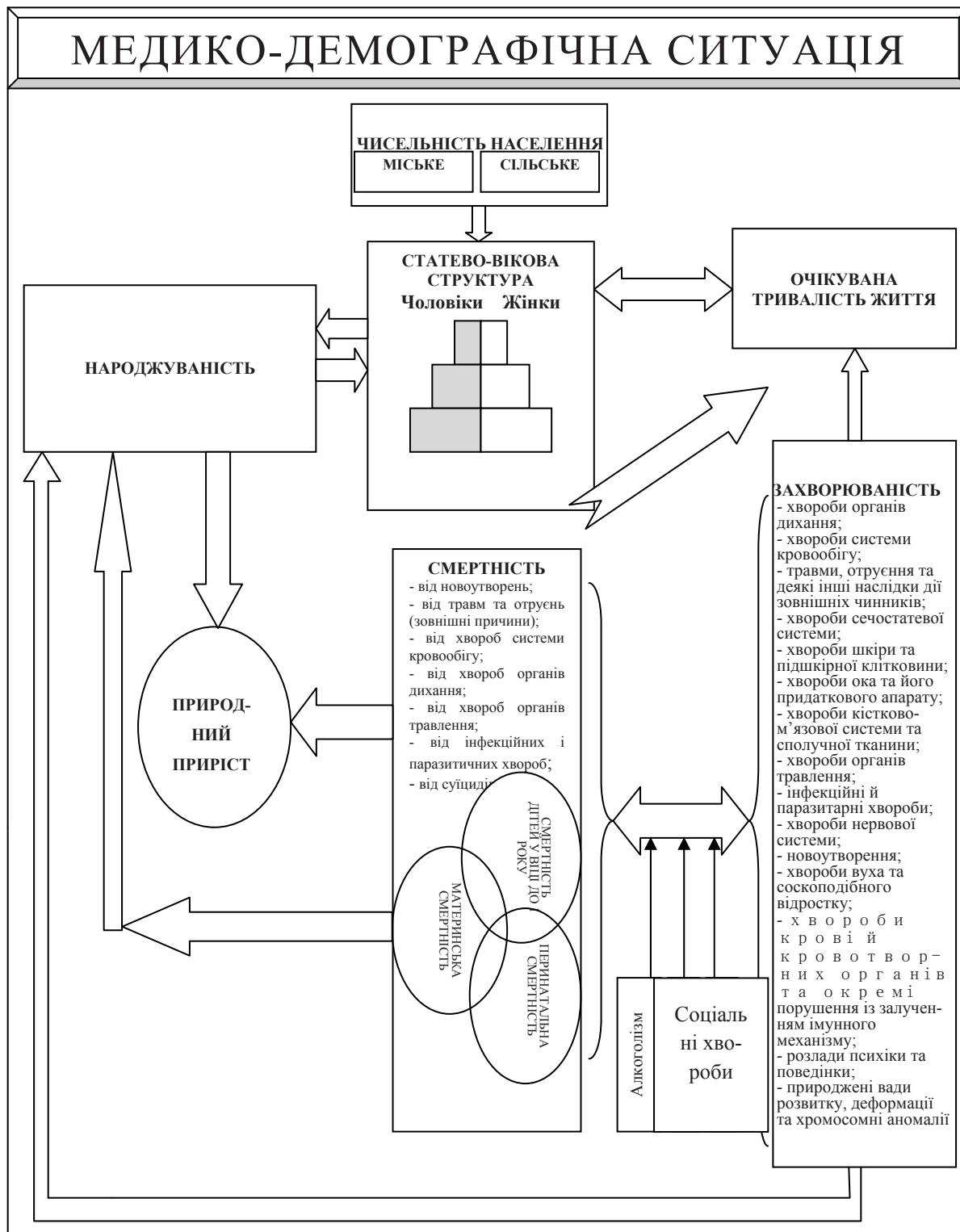

Рис. 2. Схема основних показників МДС та їх взаємозв'язків (розроблено автором)

Висновки. Отже, категорія МДС хоч і є недостатньо обґрунтованою в суспільно-географічних дослідженнях, проте вже має всі ознаки змістовної

конституційованості. Історична обумовленість категорії пояснюється більш зростаючою увагою географів як до демографічних проблем, так і до проблем

формування здоров'я. Підпорядкованість та взаємозалежність характеристик МДС пояснюється як структурними особливостями використання показників суміжних категорій (таких як геодемографічна обстановка, рівень і якість суспільного здоров'я, медико-екологічна ситуація), так і особливостями функціонування соціогеосистеми. Не менш важливим є

факторний аналіз впливу на МДС, що підкреслюється також територіальною визначеністю дослідження. Саме за допомогою використання медико-демографічних показників можна як усвідомити результати діяльності соціуму, так і спрогнозувати й попередити негативні явища в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Майстер А. Сучасна геодемографічна ситуація в Маневицькому районі Волинської області / А. Майстер, В. Лажнік // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 15. – С. 66–77.
2. Общественное здоровье и здравоохранение : [учебник] / В. Медик, В. Юрьев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2012. – 288 с.
3. Прицюк Н. Демографічна ситуація українсько-польського пограниччя : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н. Прицюк ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 20 с.
4. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К. Сегіда // Часопис соціально-економічної географії. – Х. : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 9(2). – С. 185–191.
5. Солодухо Н. Методология ситуационного подхода в научном познании / Н. Солодухо // Фундаментальные исследования: научно-теоретический журнал Российской Академии Естествознания. – М., 2005. – № 8. – С. 85–88.
6. Топчієв О. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Топчієв. – О. : Астропринт, 2005. – 639 с.
7. Черковец М. Роль социально-экономических факторов в формировании здоровья населения Центральной России : автореф. дисс. ... канд. географ. наук : спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / М. Черковец ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2003. – 27 с.
8. Яворська В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: теоретико-методологічні аспекти : автореф. дис. ... докт. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В. Яворська ; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2014. – 40 с.
9. Яворська В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні : [монографія] / В. Яворська. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – 384 с.